

Den kliniske psykolog Libby Arcel var i gang med at færdiggøre den danske udgave af bogen om sin græsk ortodokse families skæbne som fordrevet fra Tsandarli i Lilleasien, da hun døde i 2018. Bogen har fokus på *helingen* af de mange traumer, som fordrivelsen indebar og de følger, disse eventuelt har haft for de efterfølgende to generationer. Det dokumenteres gennem interviews, analyse og både psykologisk og anden relevant teori og ikke mindst med Libby Arcel's kliniske erfaring med traumatiserede flygtninge både her i landet og i et stort projekt for civile ofre i det tidligere Jugoslavien.

Libby Arcel foretog i årene 1984-1986 en række interviews med sin mor om moderens liv som flygtningekvinde på Lesbos efter fordrivelserne af det græsk-ortodokse mindretal fra Lilleasien (først i 1914 og senere i 1922, som blev den *endelige* fordrivelse). Nogle få – herunder Libby Arcel's mor (som på det tidspunkt var 12 år) og hendes mormor – havde i 1922 held til at flygte til den nærliggende ø, Lesbos, i små, usikre træbåde og kun med de allermest nødvendige ejendele. Der gik fejlagtige rygter om, hvor hæren var kommet til og at andre lande ville hjælpe grækerne – men hæren kom hurtigere end de regnede med og ingen andre nationer greb ind. Det var et sandt folkedrab.

De havde troen på, at de tilbageblevne nære slægtninge ville og kunne støde til senere og hermed også få flere ejendele med. Men kun de første, navnlig kvinder og børn, kom over, og stort set alle tilbageblevne omkom som ofre for den osmanniske hærs brutale handlinger. Osmannerne gennede de græsk-ortodokse civile ind i en borg, som de herefter satte ild til. En særdeles brutal udryddelse af en befolkningsgruppe. De fordrevne var længe i uvished om deres egne pårørendes skæbne og klamrede sig til et lille håb om, at de stadig pludselig kunne dukke op. Mange kvinder og børn manglede deres mand, far, familieoverhoved og beskytter.

Det bliver til en spændende og reflekteret fortælling om Libby Arcel's mor, "flygtningekvinden Tasitsa", som moderen selv forsigtigt forestår, hun kan blive kaldt. Fortællingen strækker sig efter Tasitsa's valg fra hendes tidligste barndomsindryk om den første fordrivelse i 1914, hen over fordrivelsen i 1922 og stopper ved hendes giftermål i 1933. Giftermålet markerer for Tasitsa tydeligvis, at her begynder en ny tid.

Som en del af arbejdet med at rekonstruere familiens historie, arrangerer Libby sammen med sine søstre i 1986 et gensyn med hjembyen Tsandarli i Lilleasien. Der er ikke meget tilbage af det kendte – men gensynet gør et meget stærkt indtryk på Tasitsa, og det får hende til at sige: "Jeg har tilgivet dem, at de har slået min far ihjel." Det var i rette tid – Tasitsa dør mindre end et år senere.

Libby Arcel går systematisk til værks med sine interviews – ud over morderen, interviewes hendes søskende (hun fingerer også et interview med sig selv) og moderens børnebørn i henholdsvis Danmark og Grækenland. Ikke overraskende viser det sig, at der findes forskellige indtryk og beretninger hos de nærmeste slægtninge, som dog synes at samle sig om moderens strenge religiøsitet og stolthed. Med reference til Aischylos, som skriver om smertens opdragende effekt, konkluderer Libby Arcel at smerten hos Tasitsa "fik sin forløsning i hendes religiøsitet og sociale aktiviteter" (sd. 155). Alle børn og børnebørn beretter også om en meget stærk religiøsitet.

Man kunne tænke på, hvad der egentlig *driver* hele denne dokumentation og bogen som sådan, som er et yderst omfattende stykke arbejde. Først og fremmest er der jo store ligheder med helt aktuelle begivenheder, der ovenikøbet finder sted i præcis det samme geografiske område. En forskel er dog, at da grækerne kom til Lesbos, kom de jo – i alt fald set udefra – "hjem". De kendte sproget og kulturen, men de var og blev flygtninge. De havde mistet ejendele, identitet, nære relationer og bar et smerteligt kendskab til den brutalitet, deres pårørende havde været udsat for. Men også en mangel på vished og derfor i lang tid et spinkelt håb. Det ser ud til, at det er en gruppe mennesker med et stærkt fællesskab og initiativ, stolthed og vilje til at etablere en ny tilværelse, der trods en vis marginalisering og stigmatisering i løbet af blot en generation får etableret et tåleligt liv. Libby Arcel's mor blev syerske og fik på denne måde en mulighed for at få en indtægt og en stolthed ved at tjene sine egne penge.

Libby Arcel giver gennem dokumentationen en god indsigt i, hvad fordrivelsen og navnlig tabet af faren har betydet for netop denne familie. Det er temaer, der genkendes fra de mange beretninger fra f.eks. Holocaust, men her sat ind i en helt særlig og for os, som nordeuropæere, mere ukendt sammenhæng. Udover det dokumentariske har bogen en stor teoretisk og livsklog tyngde, da Libby Arcel sætter hele sin teoretiske og kliniske ballast i spil i de mere kommenterende og reflekterende afsnit.

Der findes mange fortællinger om flugt, traumer og fordrivelse. Alligevel er denne her bog for mig helt særlig på grund af linsen, der kigges gennem. På den ene side er den fortalt gennem en dansk kollega, så der er en meget man som dansk psykolog kan genkende – og så er der alligevel en anderledeshed, jeg har lidt svært ved at sætte ord på – måske noget grænsegængeragtigt, hvor Tasitsa både indkapsler det lilleasiatiske og det græske, og Libby Arcel selv både indkapsler det lilleasiatiske, det græske og det danske nutidige. Ja, og samtidig er Libby Arcel jo en kendt figur i danske psykologkredse – hun er også en af os.

Det er ikke som sådan en psykologisk fagbog – men så alligevel – bogen giver et sådant fænomenologisk og veldokumenteret bidrag til diskussionen om transgenerationelle traumer. Det er inspirerende og tankevækkende læsning og viser, hvordan der *ikke* er en automatisk kobling mellem traumets art og voldsomhed og konsekvenserne for den ramte og de kommende generationer. Bogen forholder sig dog ikke til de helt aktuelle epigenetiske og neurologiske opfattelser inden for traumeforskningen.

Som sagt var kun den græske version af bogen færdig, da Libby Arcel ret uventet døde efter kort tids alvorlig sygdom. Hendes gode veninde og professor emerita Lene Koch har sammen med andre relevante fagpersoner sørget for, at teksten er blevet oversat, redigeret og forkortet, at der er tilføjet et forklarende afsnit om traumer og traumatisering af psykiater Anne Lindhardt og et historisk afsnit af Mogens Pelt foruden nogle andre mindre selvstændige afsnit. Meget stor ros til Lene Koch for det store arbejde med at gøre denne bog tilgængelig på dansk. En udgivelse på engelsk kunne vel også være relevant, tænker jeg.

Til slut vil jeg give Libby Arcel ordet:

"Man plejer at sige at den historiske erindring er vigtig, eftersom den forhindrer os i at gentage fortidens fejl...Til sidst er det, der har betydning ikke, at vi husker historien om Katastrofen i 1922, men *hvad* vi husker og *hvordan* vi videregiver det til de følgende generationer. Hvis videregivelsen stræber efter at undgå at fastholde de næste generationer i forfædrenes passion, vil efterkommerne frit kunne vælge deres fremtid. Den giver dem håb til at kunne forbedre deres del af verden. Men det betyder ikke, at vi glemmer, og heller ikke, at vi tilgiver på det politiske niveau." (sd. 234).

Af Birgit Erichsen, cand.psych.